

NAGY IMOLA KATALIN

”Sapientia” University of Târgu-Mureș

MIHAIL SADOVEANU AND KÓS KÁROLY. LITERARY INTERFERENCES

*Abstract: In this article we aim to present an intriguing literary parallelism between the prose of the Romanian novelist Mihail Sadoveanu and that of the Hungarian writer Kós Károly. We have in mind the topic of history in the writings of the two authors, namely Sadoveanu’s *Frații Jderi/The Jder family*, and Kós’s *A Varjú nemzetség/The Varju family*, translated into Romanian by Aurel Buteanu and Paul Drumaru. Amongst the most important common elements, motifs and themes between these historical novels we mention the obsession for the mountain and higher lands, the mountain as the space of inner freedom, the special human type of the mountaineer, the intertwining between the course of history and human destinies.*

Keywords: the topic of history, literary parallelism, similarity, motif and theme.

Interferențele culturale și literare dintre literatura română și cea maghiară sunt numeroase și diverse. Așa cum formulează Nicolae Balotă în introducerea cărții sale *Scritori maghiari din România*, „scriitorii români și maghiari trăim în același spațiu cu determinări istorice și culturale comune. Desigur, literele române, pe de-o parte, și cele maghiare, pe de altă parte, își au, cum bine știm, propriile tradiții; factori diverși au operat în evoluția lor. Specificitățile nu pot fi ignorate. Dar atunci când se creează o comunitate de destin istoric, cum există între literaturile de diferite limbi din țara noastră, nici-o diferențiere existentă nu trebuie să împiedice comunicarea între ele. Iar la temeiul oricărei comunicări este cunoașterea.” (Balotă, 1981: 6). Apropierea, cunoașterea, comunicarea își au originea în ideea de interferență, una din puținele care au exercitat rolul extraordinar de pol aglutinator al umanității. Un *sensus communis* se poate obține doar studiind comunicările interculturale sau, restrângând aria cercetării, cele literare.

În acest articol urmărim relația omului cu istoria (romanul istoric), a omul și a istoriei cu natura la Sadoveanu (*Frații Jderi*) și la Kós Károly (*Neamul Varjú*). Am supus comparației fenomene literare comune ca sentimentul tragic al istoriei, o sensibilitate specială la istorie, preferința pentru teme istorice îndepărtate. Condiții socio-istorice asemănătoare pot genera construcții textuale asemănătoare, căci ele exprimă conștiința unei epoci anume. Există un set de teme și motive identificabile în proza românească antebelică (și nu numai) care vor fi detectate, după război, în literatura maghiară din Ardeal (paseismul; întoarcerea spre patriarhalitate cu scopul recuperării, pe planul ficțiunii, al timpului trecut; tematica istorică; activismul și religia muncii etc). Vom încerca să surprindem felul în care scrisul lui Mihail Sadoveanu (în special romanul *Frații Jderi*, dar și alte scrieri) se înrudește cu opera cu tematică istorică a lui Kós Károly, având în vedere în special romanul *Neamul Varju*, apărut în 1925 și tradus în românește de Aurel Buteanu și Paul Drumaru în 1971.

Ceea ce trebuie spus de la bun început e faptul că în opera ambilor creatori tema istoriei este adânc impregnată cu tematica naturii. „Solidar cu teoria determinismului geografic și a comuniunii omului arhaic cu natura, M. Sadoveanu încifrează creației sale ideea naturii ocrotitoare, a naturii pavază și refugiu împotriva restriștilor sociale și mai ales istorice, a naturii apărătoare a ființei naționale și a libertății umane ... M. Sadoveanu creionează tabloul unui spațiu românesc închis ca o cetate împotriva agresiunilor, de către natură; a unui spațiu-

inițiativ, în care nu se poate intra oricum și pe care nu-l poate străbate oricine; a unui spațiu-capcană pentru dușmani și pavază pentru atohtonii obijduiți ... rațiuni defensive ... asimilate predestinării, i-au silit pe oamenii pământului să se închidă în afundurile codrilor, interpunând între ei și dușmani stavila naturii primare în ipostaza ei dezlănțuită.” (Oprîșan, 2004: 150-151). Nostalgia trecutului se combină, la ambii scriitori cu nostalgia naturii. I. Oprîșan descifrează în nostalgia trecutului din opera lui Sadoveanu o formă potențată a nostalgiei față de universul copilăriei, o nostalgie față de formele pure, arhetipale de viață. Integrarea în natură are, în această accepțiune, o funcție inițiativă de integrare în istorie, în trecut.

Kós Károly (1883-1977) a fost una din figurile cele mai complexe ale vieții literare și culturale ardelenice, un adevărat îndrumător cultural, scriitor, arhitect, artist plastic, editor, ziarist, profesor. Creația sa literară nu este foarte vastă, lucrarea cea mai importantă fiind, fără îndoială, romanul *Neamul Varju* (1925) considerat prototipul prozei ardelenice istorice, care a fost tradus în românește în anul 1971 de către Aurel Buteanu, cu o prefață de N. Crișan. Cartea a apărut la Editura Kriterion. Cele mai importante proze ale lui Kós au fost traduse în limba română prin 1971, într-un volum editat tot la Editura Kriterion. „*Neamul Varju* este o cronică a secolului XVII, în care eroii - poporul, grupat în jurul familiei Varju, și nobilii, grupați în jurul noului voievod Rákóczi - se înfruntă într-o luptă surdă, din care Rákóczi va ieși biruitor istoric, dar înfrânt moral.” (Kós, 1971:8). Valoarea acestui tip de proză stă nu atât în alegerea temei, cât în minuțiozitatea și realismul cu care autorul reconstituie epoca evocată. N. Crișan vorbește chiar de un modernism al viziunii lui Kós, modernism surprins la nivelul intensității trăirilor personajelor, a construcției povestirii, Kós folosindu-se de moderna tehnică cinematografică. De Sadoveanu îl apropie gustul pentru tematica istorică, *prezența naturii* în desfășurarea destinului umane și în desfășurarea istoriei, *viziunea plastică*, tehnica *picturală* de a reda omul și natura în tablouri memorabile, preferința pentru *limbajul popular*, frust, colorat, stilul *arhaic*, *amintind de stilul cronicăresc*.

Întoarcerile în istorie se fac diferite în știința istoriei și în arta literaturii: „sânt, desigur, diverse modalități de reactualizare a trecutului, romanul fiind cu deosebire indicat pentru mari incursiuni și reconstituiri. Pe drumul de la istorie la roman circulă, pe lângă personaje autentice, rigurose istorice, numeroase figuri aparținând ficțiunii ... Evocând, artistul, extrage semnificativul, dându-i, dincolo de constrângerile documentare, o interpretare estetică.” (Ciopraga, 1966: 134-135). Sadoveanu nu reconstituie fapte istorice cu rigurozitatea științifică a istoricului, ci el evocă. Nu are vocația amănuntului, ci a gesturilor și a fizionomiei sugestive. „Pe lângă viziunea viitorului, se poate vorbi de o viziune a trecutului: o retroviziune ... Acest trecut dureros capătă o tentă caracteristică, fiind însoțit de o imperceptibilă melancolie: o melancolie a istoriei ... În esență natura și cadrul folcloric constituie elemente permanente ale ambianței istorice. Înțelepciunea, alt element, devine principiu filosofic, mereu necesar în confruntarea lucrurilor de demult.” (Ciopraga, 1966: 136). În literatura cu tematică istorică a lui Sadoveanu, sunt supuse evocării trei etape din istoria Moldovei: secolul al XV-lea, marcat de puternica personalitate a lui Ștefan cel Mare, secolul al XVI-lea și succesiune a lui Ion Vodă cel Cumplit și secolul al XVII-lea. „În primele evocări domină interesul pentru bărbăție și acțiune; cu timpul prioritatea revine meditației pe marginea faptelor, exaltarea eroicului lăsând loc unei filozofii a toleranței și omeniei.” (Ciopraga, 1966: 139) .

Frații Jderi (*Ucenicia lui Ionuț* - 1935, *Izvorul Alb* - 1936, *Oamenii Măriei Sale* - 1942) este, pe de o parte, istoria unei domnii strălucite, pe de altă parte, istoria familiei Jderilor. „*Frații Jderi* este romanul familiei cu acest nume, înțeleasă ca nucleu al unei familii mai mari, care este însăși Moldova lui Ștefan ...” (Manolescu, 2008: 590). Epopeicul scrierii poate fi susținut și prin ceea ce György Lukács scria despre epopee: „riguros vorbind, eroul epopeii nu e niciodată individul. De totdeauna s-a considerat drept un caracter esențial al epopeii faptul că obiectul ei nu e un destin personal, ci acela al comunității.” (Manolescu, 2008: 590)

Kós își numește romanul *cronică*, scrierea fiind, în opinia lui Gavril Scridon „o expresie a spiritului ardelean, cu acțiunea construită în genul baladelor populare cu final tragic.”(Scridon, 1996: 93) Există în textul lui Kós niște mărci de stil care subliniază ideea de *cronică*, de stil cronicăresc: marcarea datei, la începutul unor capitole, data fiind legată de sărbători: „*e luna Crăciunului* (Kós , 1971: 26) , *ziua de Sfântul Mihai* (Kós , 1971: 134), și *era atunci anul nou, 1657* (Kós , 1971: 214), reproducerea unei scrisori de epocă, o scrisoare a Dietei către Rákóczi(Kós , 1971: 243) sau pasaje precum: „*dar despre întâmplările petrecute acolo cel mai mult vorbesc oamenii din Călățele, mai ales printre nemeșii de țară se povesteau multe câte toate, întâmplări și istorisiri, care mai de care mai uimitoare și mai minunate*”(Kós, 1971: 124). Utilizarea construcțiilor impersonale *vorbesc oamenii, se povesteau* sau însuși ideea că oamenii *povesteau*, transmiterea poveștii prin viu grai sugerează un filon popular și arhaic al textului.

Textul lui Sadoveanu are, și el, asemenea mărci. Volumul întâi, spre exemplu, debutează cu o introducere cronicărescă: „*despre hramul sfintei mănăstiri Neamțu, la anul de la Hristos 1469*”(Sadoveanu, 1988:1). „Admirabil la Sadoveanu evocatorul e spiritul de sinteză. Privirea se ridică deasupra detaliilor, conflictul înscriindu-se într-o construcție clară, echilibrată. De la cronicari nu putea deprinde prozatorul tehnica redactării faptelor, arta lor, câtă este, bazându-se pe reconstituirea anecdotică, deschisă divagațiilor. Creatorul *Jderilor* e mai aproape de tehnica povestitorilor populari, de poezii baladelor și legendelor, aceștia obișnuind să stilizeze.”(Ciopraga, 1966:156)

Trilogia lui Sadoveanu poartă subtitlul de *roman istoric* și este epopoea vârstei de aur a Moldovei, reprezentată de domnia lui Ștefan cel Mare. Există mai multe planuri care se întrepătrund, un plan istoric care narează evenimentele politice și militare ale epocii și un plan social, care are în centru familia Jderilor și devotamentul oamenilor măriei sale. Perspectiva narativă a romanului e definită prin prezența naratorului omniscient și nararea la persoana a III-a. Timpul narativ este cronologic, evenimentele fiind relatate în ordinea desfășurării lor, într-un trecut istoric, spațiul narativ este unul real, Moldova dintre anii 1469-1475. Ampla *cronică* a vieții sociale din timpul lui Ștefan e o epocă de înflorire, de maturitate a domniei. Marele comis Manole Păr Negru, supranumit Jder veghează asupra hergheliilor domnești de la Timiș. Primul volum este concentrat pe maturizarea mezinului familiei, Ionuț Jder, care este destinat, din poruncă domnească, uceniciei la curte, pentru a deprinde meșteșugul armelor. Jderul cel mic se îndrăgostește de frumoasa Nasta, de care e atras și vlăstarul domnesc, prietenul lui Ionuț, Alexandru. Ionuț are un acut simț al datoriei și se înclină în fața acestuia. Cu toate acestea va porni în căutarea Nastei, când aceasta e răpită și închisă în Cetatea Albă. *Izvorul alb* e dedicat scenelor vieții maritale a domnitorului, căsătorit cu Maria de Mangop precum și idilei dintre Simion Jder, fiul cel mare al comisului, și Marușca, fiica nelegitimă a domnitorului. Un alt episod prezintă vânătoarea domnească a bourului alb. *Oamenii Măriei Sale* este romanul luptei de la Vaslui, se descrie căsătoria lui Simion cu Marușca, felul în care Ionuț este trimis ca iscoadă să aducă vești din Grecia și de la muntele Athos. Lupta de la Vaslui cu care romanul se încheie aduce victoria moldovenilor împotriva turcilor, dar aduce și moartea unora din personajele principale ale romanului: bătrânul comis Manole Păr Negru, Simion Jder ș.a.

Solidaritatea familială a Jderilor implică existența unei colectivități legate indisolubil. Masele de țărani sunt prezente și ilustrează întreaga civilizație și modul de existență tradițional al păstorilor, vânătorilor, plugarilor și ostașilor, legătura lor strânsă cu pământul. Oamenii se conduc după semnele vremii, după manifestările naturii, după o întregă *știință* a existenței, transmisă din generații. Există atât la Sadoveanu (magul din *Creanga de aur*), cât și la Kós (vraciul Ilie) personaje care au darul leuirii, care văd dincolo, care *cunosc*, care posedă această știință ancestrală a firii și a existenței. Natura este metafora veșniciei ce se opune fragilității și perisabilității ființei umane, simbolurile centrale ale ei fiind codrul, codrul

de brad asociat imaginii muntelui, cerul înstelat. „Înfiorarea provocată de vecinătatea muntelui - simbol al veșnicei statornicii - e, de obicei, mai pronunțată decât sentimentul eternității produs de contemplarea codrului. Atât scriitorul (în proza cu caracter memorialistic), cât și personajele sale, ajung la adevărate extaze, în fața muntelui în genere și cu atât mai mult în fața Ceahlăului - muntele prin excelență pentru Sadoveanu - veritabil simbol al duratei noastre în timp ... muntele străjuiește autoritar sau tainic întreg universul sadovenian ca un simbol al veșnicei aspirații spre înălțare, spre spiritualitate, spre nemurire a omului.”(Oprișan, 2004: 100-101)

Deși *Frații Jderi* e și un roman al domnitorului Ștefan cel Mare, o figură de mari dimensiuni, acesta apare doar episodic. Pe primul plan nu se află personajul istoric real, concret, ci celelalte personaje fictive, în special familia Jderilor, oameni care-și măsoară cu grijă vorbele. „Vorba poate mângâia, dar și ucide; înțeleptul trebuie să se oprească la timp. Slujitorul lui Ionuț, tătar creștinat, cultivă muțenia, - una din ipostazele înțelepciunii. Alții își propun, ca exercițiu de perfecționare spirituală, singurătatea.” (Ciopraga, 1966: 160) Într-un mod asemănător, domnitorul este o prezență cvasiascunsă în romanul lui Kós, figura lui Rákóczi apare doar cu ocazia vânătorii.

Romanul lui Kós Károly, *Neamul Varju* este tipărit în 1925, la patru ani după ce autorul publicase micul roman *Familia Gál/A Gálok*. Romanul din 1925 urmărește destinul familiei Varju, legată de tradițiile principelui Bethlen Gábor, aflată în conflict cu familia Rákoczeștilor, în jurul anului 1657. În 1930 apare nuvela antologică *A havas/Muntele*, apoi epopeea unui război țărănesc: *Budai Nagy Antal historjája/Istoria lui Budai Nagy Antal* (1932) și, coborând în legendar și parabolă, în 1934, cu *Az országépítő/Ctitorul țării* se evocă figura sfântului rege Ștefan. Momentele își au corespondențe în sadoveniana *Frații Jderi* (începută în 1932) ori în *Crăișorul* lui Liviu Rebreanu, crede Mircea Zăciu, care consideră că înrudirea de timbru a prozei lui Kós Károly cu viziunea istorică a lui Sadoveanu e izbitoare. Trebuie să precizăm că nu e vorba de un paralelism al narativei, al poveștii, al istoriei narate, cu atât mai puțin al întâmplărilor istorice concrete care au fecundat imaginația artistică. E vorba de o înrudire la nivelul motivelor, al felului de abordare a unei teme istorice, o înrudire de stil și de viziune. Alte elemente care ar putea apropia romanul lui Kós de scrierile lui Sadoveanu sunt arhaizarea, dramatismul, stilul realist-popular, monografia satelor din Apusenii, reprezentarea vieții familiale, evenimentele-aventură, descrierile de natură, tehnica peisagistică. Constantin Ciopraga (1966:131) identifică zece cuvinte cheie ale narativei sadoveniene, zece termeni caracteristici pentru sensibilitatea autorului: *amintire, taină, vis, lumină, cântec, mâhnire, prietenie, blândețe, liniște, codru*. Tudor Vianu (1971: 199) vorbește în *Arta prozatorilor români* de sentimentul care domină peisajul lui Sadoveanu, și anume mâhnirea, o tristețe și o întristare care însă nu sunt prezente la Kós .

Perspectiva narativă a romanului lui Kós se definește prin modul de narare, stilul cronicăresc, tehnica narativă care respectă temporalitatea lineară, cronologică. Acțiunea romanului *Neamul Varju* se desfășoară în Transilvania secolului al XVII-lea, în zona Călățele. Trama narativă se concentrează pe lupta dintre familiile Bethlen și Rákóczi pentru scaunul Ardealului. Kós vrea să opună lupta unei familii pământene (Bethlen) împotriva familiei venetice Rákóczi. Conflictul de ordin istoric evoluează pe fundalul istoriei și devenirii a trei generații din familia de mici nobili Varju, credincioși Bethlenilor. Neamul Varju, locuind în zona Călățele, „adună în jurul ei lumea satelor de la poarta Apusenilor, maghiari și români deopotrivă ... Se ajunge la o adevărată solidaritate între locuitorii plaiurilor transilvane, dincolo de credințe religioase, limbă și apartenență la un popor sau altul.”(Scridon, 1996: 93)

Cei din neamul Varju sunt implicați în marile conflicte ale istoriei prin credința lor față de casa Bethlen și ura lor pentru familia Rákóczi. Se spune că în casa din vîrf de munte al familiei Varju se află ascunsă comoara domnitorului Bethlen, plecat în bejenie. Rákóczi încearcă să pună mâna pe această comoară dar nu reușește. Prezența elementului misterios, al

tainei, reprezentată de cartea care conține cheia comorii din peștera Tâlharului, carte predată în mare taină din generație în generație dar niciodată descifrată, adaugă la impresia de timp suspendat, etern. Găspăr - personajul cel mai pregnant conturat al familiei Varju - moare, neamul Varju continuând totuși, casa din munte dăinuind și renăscând din cenușă. „Eminamente *bărbați*, cei din neamul Varju pier bărbătește. Frumoase chipuri feminine (Mica Anna, Vitéz Ilona) îi înconjoară. De asemenea, siluete de țărani, de munteni, ciobani români (Onuș din Dongău, Gavrița Ursului, Ilie și alții, păcurari, plăieși) sau maghiari populează romanul. Vlădeasa, Vârful Lupului, Mărișel, Măgura, Ponorul și alte denumiri românești ale locurilor din Munții Apuseni sînt doar semne ale comunității de viață dintre românii și maghiarii acelor locuri. Acești oameni ai muntelui participă la viața vie a naturii din jurul lor și, fără să facă istoria, sunt participanți din umbră ai marilor crize ale ei, ca victime sau agenți obscuri, asemenea forțelor firii. Cu acești oameni se asociază cei din neamul Varju ... erau acolo jumătate din oamenii codrilor: vechii gornici de-ai lui Bethlen, vestiți vânători, marii pușcași și arcași din munți împreună cu care Varju-eștii umblau din moși-strămoși la goană de lup, la ascultat bocănitul cerbilor, la vânătoare de urși și de mistreți ... acest neam Varju e un neam ciudat, care umblă pe cărările cele mai ciudate, cărora le place cu deosebire să deștelenească cărări și drumuri noi, neumblate. Calea pe care o apucă ei nu e niciodată din cele lesnicioase.” (Balotă, 1981: 25)

Un motiv comun care apropie romanul lui Kós de scrierile lui Sadoveanu este *figura omului tare*, al munteanului singuratic, al omului locului - tare precum stîncă pe care trăiește. Iată un pasaj sugestiv pentru portretul omului singuratic și tare al muntelui, opus ca fire și ca atitudine omului din vale: „*oamenii munților sînt asemeni apelor. Privesc veșnic la vale și-s frământați veșnic de dorul șesului. Părăsesc muntele, pleacă, pleacă mereu, se duc să se așeze pe ogașurile apelor, în satele și orașele tupilate prin văi.*

Și ca și apele, nici unul din ei nu se mai întoarce la munte...

... A fost totuși odinioară un om ... unul care a plecat din vale, sus, la munte. Dar omul acela de bună seamă a fost nebun. Cel puțin așa crede lumea. Și dacă lumea crede așa. S-ar putea întâmpla ca povestea lui să fie adevărată .. Dacă cineva face pe dos tot ce fac ceilalți oameni, este fără îndoială nebun. Auziți? Să se trudească el ca să-și dureze acolo sus, pe vârful de munte, o așezare, când toată lumea râvnește să coboare la vale, precum fac apele care izvorăsc printre stîncile înalte și care cată să se rostogolească gonind și vuind, ca să ajungă cât mai repede la șesurile întinse, calde liniștite. Oamenii fac și ei la fel. Bineînțeles, oamenii așezați, cu scaun la cap.” (Kós, 1971: 25-26)

Muntenii lui Sadoveanu sunt și ei ființe singuratice, ciudate, care preferă izolarea munților, traiul în regiuni unde „*se desfășoară păduri după păduri, și iarăși păduri nesfârșite. Acolo-i împărăția sălbăticiunilor, cât țin munții și sihlele. Într-o parte se sui cătră Dumnezeu vârful lui Pătru; mi se părea aproape, dar până la el umblă păstorii două zile, și în râpile lui goale stăruiau încă zăpezile dintr-o iarnă trecută*” (Sadoveanu, 1988b: 240) sau despre care aflăm că „*e frumoasă căci e lucrarea mânilor lui Dumnezeu ... însă (pe) oameni i-au încercat neconținute valuri de veac ... Se învălvorau zările de pârjol și acești pământenii nu puteau hălădui decât în codru și în munte.*” (Sadoveanu, 1988a: 240) Dacă Transilvania evocată de scriitorul maghiar este Transilvania veche, patriarhală, a oamenilor cu un acut simț al libertății interioare, George Călinescu semnaleză vocația lumii arhaice, gustul lui Sadoveanu pentru o Moldovă neperversită de civilizație, o Moldovă a vârstei de aur. „Literatura lui Sadoveanu e cea mai înaltă expresie a instinctului de sălbăticie.” (Călinescu, 1982: 620) Căutarea singurătății nu e asceză, ci o rafinare a sufletelor pure, neatinsă de efectele civilizației care a condus la dispariția lumii patriarhale. De altfel Gh. Macarie consideră asociația munte/libertate una din constantele tematice ale literaturii române, care poate fi surprinsă de la pașoptiști încoace, prin filiera Eminescu și până la Sadoveanu (Macarie, 1978: 107).

Există în romanul istoric al lui Kós Károly o *foarte puternică legătură între oameni și locuri*; același lucru este cât se poate de evident și la personajele lui Sadoveanu. „Apropiindu-se de personajele integrate în ritmul cosmic - respectiv de păstorii și țărani din răsărit și de autohtonii din veac - în genere cu o *dragoste care a crescut cu timpul*, Mihail Sadoveanu a ajuns ... la concluzia fermă că între *omul vechi al acestui pământ și mediul cosmic* în care viețuiește de milenii, există o *străveche asociație*, într-atât de profundă, încât se poate spune că *acești oameni vechi sunt fiii acestui pământ și ai stihilor care le guvernează viața*, că ei sunt parte integrantă, *element component al Marelui Tot*; că *fără să-și dea seama ei se confundă cu gârlele, dihaniile pământului și vântul care susură în întinderi*.” (Oprișan, 2004: 146)

Scrierea asumat transilvanistă a autorului maghiar extrage din trecut exemple ale conviețuirii și toleranței, prezentând relația dintre membrii neamului Varju și personaje ca Ilie, Gavrilă Ursului, Ioan Ursului, Maștei etc. „Caracterele sunt puternice, bine luminate de autor, plasat în contraste care să le sublinieze trăsăturile definitorii. Personajele principale, membrii familiei Varju (care apără o comoară încredințată lor de domnitorul Bethlen Gabor, principele Ardealului și căutată de dușmani, oamenii lui Rákóczi György, nu constituie doar caractere ideale, bărbătești în sensul angajării în luptă, ci și firi elementare, care petrec în chefuri pantagruelice.” (Scridon, 1996: 93) Pompiliu Marcea (1976: 428) subliniază o idee similară în *Lumea operei lui Sadoveanu*, atunci când afirmă că „opera lui Sadoveanu vehiculează un mare număr de personaje provenind din rândul naționalităților ... în spiritul unei observații psihologice și sociale realiste emancipată de orice influențe sau prejudecăți rasiale. Faptul e vrednic să fie reținut pentru că Sadoveanu scrie, la început, sub semnul sămănătorismului care adopta, adeseori, o atitudine xenofobă ori îngust naționalistă.”

Familia Varju de Valcău care se află în centrul romanului e un neam de oameni ciudați, pătimiși, fiecare cu o doză bună de *scrânțeală*: sunt robii chefurilor interminabile sau ai muncii neconținute. Kós prezintă istoria a trei generații din această familie de firi ciudate, cu un accent special pe figura lui Varjú Gáspár. „Procedeu favorit al lui Kós nu este acela al unei analize răbdătoare, ci al luminării parțiale a unei figuri. Clar-obscurul întovărășește reprezentările sale. Câte un gest, o vorbă, o acțiune ni-l luminează subit pe acest Gáspár ... arta lui Kós este aceea a învăluirii existențelor într-o ceață ce nu este doar a timpului trecut, ci ține de un mod de a fi.” (Balotă, 1981: 24) Aceeași scrânțeală, nebunie este perceptibilă și la eroii lui Sadoveanu, despre care Constantin N. Popa (1987: 32) scrie: „să observăm că drumul cunoașterii nu are capăt, viața însăși apare ca o continuă inițiere, deplină maturitate e mereu amânată de o *rămășiță de nebunie* care răzbate la suprafață în momente și situații neașteptate, modulându-i impulsurile.”

„*N-a fost odraslă de-a neamului Varju care să nu aibă o scrânțeală oarecare*” (Kós, 1971:15), cuvintele bătrânului Varju Miklós definesc acest neam ciudat: „*tu știi cum ni se spune nouă? Varju-nebunii! Asta ne-a fost porecla întotdeauna și poate cu asta vom rămâne până în vecii vecilor ... Bagă-ți bine în cap: toți cei ce nu sînt asemenea altora, cei ce-s altfel croiți, sau cei care nu-și trăiesc viața în același chip cu semenii lor sînt socotiți nebuni.*” (Kós, 1971:17) Scrânțeala, ciudățenia firii este prezentă și la familia Jderilor, „*mai ales la cea căutătură de om a sălbăticiunii îmblânzite (de care) se uimise dumneaei*” (Sadoveanu, 1988a:20), dar și la multe alte personaje precum cel din *Sihăstria* unde scriitorul evocă figura unui pădurar-fost boier, considerat de ceilalți cam *vântuit*, un *original cam țicnit* care rămâne fără nimic la treizeci și cinci de ani se retrage în pădure: „*am scris într-o scrisoare ... că doresc să fiu îngropat în grădiniță și la casă să se puie lacată și să rămâie așa cum este cu toate ale mele, până ce-or birui-o puieții și rugii pădurii. Cât s-a mai cunoaște ceva, să se spuie: aici a trăit unul Buzdugan, carele a găsit calea înțelepciunii.*” (Sadoveanu, 1988b: 299-300) I. Oprișan (2004:126) remarcă și el acea originalitate țicnită a eroilor lui Sadoveanu. „În mod consecvent, eroii sadovenieni au în ei *ceva din sprinteneala și spaima sălbăticiunilor*

muntelui, se retrag sau vin cu *mişcări de sălbăticiune*, par adevărate întruchipări ale *sfiiciunii*, fug adesea de ceilalți oameni și de aglomerațiile umane, simt *în nări ca sălbăticiunile pădurilor* schimbarea anotimpurilor și a vremii și, mai ales, presimt ca *vietățile codrului* primejdia.” În ambele cazuri, nebunia este o formă disimulată a înțelepciunii.

Punctul în care scriitura lui Sadoveanu și cea a lui Kós se apropie cel mai mult este adâncă întrepătrundere dintre *om și natură*, dintre istorie și natură. Muntele și omul muntelui structurează acest univers ficțional. Ambii scriitori preferă *peisajul montan*, un spațiu care închide perspectiva dar în același timp *permite o agitație lăuntrică mai puternică*, în timp ce lumea din văi, de la șes pare un *univers în risipire* (Mănuță, 1995: 178). Iată cum spațiul montan apare în *Frații Jderi*: „*Nu este pe lumea asta ținut mai frumos ... Dealuri cât lumea asta: parcă te sui în cer; și văi, parc-ar fi să te cobori în iad. Dealuri cu păduri și văi cu ape line. Pe așezături potrivite, sate. Pe costișe, ogoare. În șesuri, imașuri bogate ... nicăieri pe lume nu s-a aflat așa ceva.*” (Sadoveanu, 1988a: 69) Într-un mod asemănător „s-ar putea spune că întreaga cronică a lui Kós este construită doar de dragul aceluia cuib montan, al apologiei muntelui și al virtuților - fidelitate, tenacitate, vitejie calmă - a omului de munte.” (Balotă, 1981: 25) Pasaje ca următorul amintesc tainicii munți și munteni din textele sadoveniene: „*Oricât s-ar părea lucru de mirare, dar e totuși adevărat că oamenii iubesc mai mult văile decât munții.*

... Poate fiindcă de munți le este frică. Da, s-ar putea ... poate fiindcă aici, sus la munte, văd păduri și stânci, văd nori care învăluie piscurile sau poate fiindcă la înălțimi mari vîforul este mai năpraznic ... Soarele răsare aici mai devreme și apune mai târziu, iar omul se află mai aproape de Dumnezeu ... Sau, poate, unii oameni tocmai de asta n-or fi iubind munții.

Acolo sus casele sunt răsfirate, ogrăzile departe una de alta și singurătatea atotstăpânitoare. Cei ce trăim la munte numai rareori avem prilejul să stăm de vorbă cu oamenii. Dar, în schimb, vedem multe și felurite lucruri, care omului din vale nu-i sînt date să le vadă niciodată. Omul piscurilor vede până-n sat, se uită în curțile oamenilor, vede ce se petrece pe pământurile și în ogrăzile lor, ochiul lui pătrunde în viața tuturor. Noi, oamenii de la munte, vedem totul și cunoaștem totul. Cei din vale nu ne pot vedea.

Ei nu văd decât munții înalți, piscurile, ceața și norii care ne învăluie, nu aud decât șuieratul vîntului. Pe noi, oamenii, nu ne văd. Ei nu pot ști ce se petrece cu noi; viața noastră le rămâne taină veșnică.

Poate asta-i pricina că oamenii văilor nu ne iubesc. Așa-i zămislit omul, nu-i place să aibă deasupra capului necunoscutul.” (Kós, 1971: 24)

În lumea muntelui mișcările par mai încete, pasiunile sunt mai puternice. Muntele și pădurile sunt un element de continuitate cu trecutul, sunt un pod peste vremuri. „În codrii de la Carpați sântem în cea mai caracteristică ambianță sadoveniană, dialogul cu munții deschizând drum către puritățile aeriene ale țării de dincolo de negură. E natura care a participat la închegarea unui popor, dând istoriei oameni tari.” (Ciopraga, 1966: 117) Oamenii care trăiesc acolo sunt asemeni munților: tari, singuratici și muncitori. Definiția omului pietrei este asemănătoare la Kós: „*Oamenii aceștia nu știu ce-i frica: viața omului de la munte este o luptă nesfârșită, o războire neîncetată pentru pâinea cea de toate zilele. Omul piscurilor știe în fiecare clipă, ziua și noaptea, că în tot ce făptuiește, în fiecare mișcare pe care o face îl însoțește și îl pîndește moartea. Oamenii munților sânt aspri și-s stăpâniți de astfel de simțiri tocmai în clipele când își dau seama că s-au rătăcit pe neașteptate, se pomenesc în locuri străine, neumblate, întunecate. Fără de soare și fără de stele, unde curajul nu te mai ajută la nimic*” (Kós, 1971: 158) și la Mihail Sadoveanu în *Baltagul*: „*Munteanului i-i dat să-și câștige pâinea cea de toate zilele cu toporul ori cu cața. Cei cu toporul dau jos brazii din pădure și-i duc la pa Bistriței ... Cei mai vrednici întemeiază stâni în munte. Acolo stau cu*

Dumnezeu și cu singurările ... *Asupra iernii coboară la locuri largi și-și pun turmele la iernat în bălți. Acolo-i mai ușoară viața, ș-acolo ar fi dorit ea să trăiască...*” (Sadoveanu, 1987: 41)

Oamenii tari apar, ca personaje, și în *Frații Jderi*: „*Simion Jder urmă a-și da samă către comis de toată buna rânduială a hergheliei. Paza mai cu samă era dintre cele mai tari. Străjerii erau ca niște oșteni, știau să audă și să vadă, însă uitaseră întrucâtva să vorbească ... Felul vieții și purtării lor era ca cel al ciobanilor din munte.*” (Sadoveanu, 1988a: 60)

Nicodim „*nu poate trăi altfel decât în acea singurătate a singurătăților ... Dar domnul Dumnezeu a binevoit a pune în făptura părintelui Nicodim ... o tărie ca a munților noștri.*” (Sadoveanu, 1988a: 127)

Muntele, miraculos spațiu existențial pentru excepționale personaje ale retragerii în sine devine el însuși personaj și în *Vânt dinspre Căliman*: „*se văd munți mari, unde stau ciobanii cu capu-n pâclă și cântă din fluier ... Și mai mare peste toate-i tata munților, Călimanu - care se suie până la nouri. Viețuiește acolo, într-o poiană ascunsă, un huțan, un fel de om sălbatic cu nevasta, fetele și feciorii ... retrasă către locuri singurate și slobode. Așa eu, văzând că pier și mă-năbuș, m-am suit pe Căliman, mai aproape de Dumnezeu ... într-o regiune unde mai sunt posibile minunile.*” (Sadoveanu, 1983: 207-209)

Sau, în alt loc: „*După ce trece prin chei sălbatice, cu tunet și zbugium de talazuri, după ce grămădește rânduri după rânduri de bușteni în etaje încâlcite în stâncării la marginea șoselei înguste, Frumoasa se domolește întrucâtva la locul ce se cheamă Tău. Acolo ... în lărgimea văii ... se găsesc așezate câteva case și un joagăr. Deasupra, în stânga, cum intră la Tău Sebeșul, se înalță muntele Gotu. Și sus acolo, într-o poiană, în sihăstrie se ducea badea Toma ca să privegheze locurile ... e un om cu înfățișare liniștită și mai mult tristă ... În făptura lui mărunță, nervoasă și atentă este ceva din sălbăticiunea din pădure ... Umblă cu luare-aminte; răspunde domol.*” (Sadoveanu, 1983: 21)

Muntele e un spațiu al sacralității, iar pustnicul din *Frații Jderi* se retrăsese și el în munți, unde „*erau acolo niște singurătăți pe care, dintru începutul zidirii, oamenii nu le călcaseră. Muntele își risipea neconținut râpile și costișele erau cu totul lipsite de pășune. Înspre Izvorul Alb locul era așa de prăpăstios, încât numai o sălbăticiune ar fi putut avea acolo hățaș cotit de intrare. Dinspre schit locul iarăși era tare: duruitoarea curgea pe stânci oable. Prin fundul pustietății cărarea arăta că o funță bătucise loc de umblet.*” (Sadoveanu, 1988a: 115) Ideea sacralității acestui spațiu răzbate și în fragmentul următor: „*Asupra văii în care-i așezată mînăstirea, curge ca un râu nevăzut o adiere lină și zăduful zilei de august scade. Cântă în otava de pe costișe prepeliți și cărație cristei. Aceiași vulturi, care au stăpânire asupra văzduhului, de aici, se rotesc sub cerul curat, la mare înălțime. S-aude într-un răstimp un clopot în turnul cetății care împresură biserica Înălțării. Pe urmă clopotul tace și rămâne asupra sfintei așezări o pace care pare mai tihnită și mai veche, căci e așezată pe vieți trecătoare și pe rânduri de morminte.*” (Sadoveanu, 1988a: 124)

Muntele e un spațiu închis, protector, refugiu pentru spiritele care au o accepțiune proprie a ceea ce înseamnă valorile umane ale libertății. „*În Oamenii mării sale, valoarea inițiativă a spațiului codrean este împinsă până la hotarul posibilei lui interpretări ca spațiu magic - acești oameni nu sânt departe de noi, dar stau foarte departe de dușmani, căci drumurile cotite și taințele codrilor numai lor și nouă ne sânt cunoscute sau chiar ca spațiu mitic, în care băntuie umbrele celor dispăruți, venite să dea ajutor celor vii: fără îndoială ... că acești răzăși sânt dintr-o rasă anumită de oameni, ori s-au deprins din pruncie a umbla noaptea fără făclii și fânare; căci se mișcă fără greș prin locuri grele ... urcă în colnice și coboară în văi fără a se îmbulzi și fără a vorbi ... conchizând, se poate spune că mai mult decât orice alt spațiu, teritoriul păduros sau mai mult cel montan-păduros, are în operele sadoveniene de maturitate, întotdeauna, o valoare emblematică ... se profilează, credem, concluzia că muntele, codrul și delta capătă în opera lui Sadoveanu, pe lângă alte semnificații ... și pe aceea de liman al libertății individuale în ev modern ... ocrotitoare a volniciei și*

purității omenești, natura capătă, implicit, la Sadoveanu, accepțiunea de pavază a umanismului și a formelor arhaice de civilizație în epoca de expansiune a mașinismului.” (Oprișan, 2004: 156-158)

Misteriosul, tainicul fac parte din ingredientele traiului și destinului familiei Varju și a celor din jurul lor, oameni care aleg și umblă drumurile mai grele. Ei refac drumurile invers, preferând muntele și traiul greu, în izolare, și nu tihna. Și la Sadoveanu, în *Creanga de aur*, spre exemplu „muntele magului e o lume în care oameni, animale și plante trăiesc într-o unitate sacră de început de fire. Lipsa de sfială a făpturilor domnului și frumusețea calmă a peisajului formează atributele unui suav paradis natural.” (Manolescu, 2008: 592) În povestirea *Raiul* „în munte, la altitudinea aceea sub brazi erau încă pete de omăt și, sub bălțile mlaștinilor, ghețari. Tufărișurile arbuștilor păreau moarte în umbra cetinilor, soarele nou încă nu le făcuse să scoată ace de muguri ... adâncurile muntelui tăceau. Nu adia boare de vânt. Printre spicele brădetului neclintit, în văzduhul înalt, clipea argintul viu al câtorva stele.” (Sadoveanu, 1988b: 279)

Multitudinea pasajelor prin care Kós subliniază singularitatea firii oamenilor de pe munte și unicitatea frumuseții peisajului montan trădează o adevărată obsesie a muntelui ca loc aflat mai aproape de Dumnezeu, un spațiu sacru deci: „*parcă niciodată n-ar fi fost pe pământ munți bătrâni și gravi, majestuoși, încremeniți în neclintită taină. Parcă niciodată n-ar fi trăit între acești munți oameni scumpi la vorbă, veșnic îngândurați, care să se războiască neostoit cu pădurea, cu munții și cu viața cea plină și grea; oameni din aceia care rareori se încumetă să rostească nimicuri vesele și care nu știu să povestească nici întâmplări minunate, nici snoave ciudate care fac să se îmbujoreze obrajii fecioarelor. Parcă niciodată n-ar fi fost pe lumea aceasta munți mari și bătrâni, acoperiți de zăpadă...*

Dar eu știu că sânt asemenea munți!

Și știu că munții cei bătrâni trăiesc viață vie.” (Kós, 1971: 133-134) În același mod, muntele e un spațiu al sacralității în Frații Jderi: „*satul vânătorilor domnești rămase în urma lui Jder; apele Ozanei sclipiră sub Cetate. Întâlnindu-și ochii cu oarecare sfială Ionuț privi pieziș zidăriile de deasupra râpii și-un turn din laturea dinspre Târg, pe care stătea un străjer neclintit.*

În trecătoarea aceea printre ape și prin lunca nestatornică a râului, era partea cea mai primejdioasă a drumului său, căci în temeliile acelei vechi cetăți sălășluiau duhuri. Mulți le-au auzit chemând și gemând. În turnul fără de străjer cade, uneori, la furtuni de vară, trăsnetul.” (Sadoveanu, 1988a: 46)

Dragostea pentru natură este prezentă în aproape fiecare pagină a lui Kós Károly. Natura „este mai mult decât un mediu, devine uneori, ca în balade, personaj, ca în *A havas (Muntele)*, povestire tipic sadoveniană, în care, în fața unor nedreptăți evidente, un grup de moți reacționează exploziv ... Povestirea debutează cu o descriere a Munților Apuseni, plină de pitoresc, farmec și culoare. ... rostul lui literar, dincolo de frumusețe este să transforme natura în personaj, astfel ca relațiile și reacțiile oamenilor să poată fi explicate prin specificitatea locului. Pământurile aspre ale Apusenilor par să-l fi interesat în mod deosebit pe Kós Károly. Ele sunt cele care adăpostesc, chinuie și răsplătesc munca pălmașilor, a iobagilor sau a nobililor de țară.” (Kós, 1971: 9) La Sadoveanu, ca și la Kós, Omul se găsește într-un halo de legendă, tânjind spre singurătatea primordială. Putem astfel vorbi de o veritabilă *terapie a naturii*.

Pasajul următor este reprezentativ pentru tehnica cinematografică a autorului ardelean, imaginile sunt surprinse și descrise ca și cum o cameră de filmat ar pătrunde, treptat, în fiecare colț al peisajului: „*La poalele munților înalți, unde mestecănișul cu scoarță albă se amestecă cu brădetul negru și unde graiul unguresc se aude din ce în ce mai rar, printre stâncile sălbătice și văile jilave se ivește din când în când un luminiș însorit, acoperit de iarbă moale și de flori. De obicei, luminișurile astea le descoperi pe câte o coaste de deal mai*

blândă, la loc deschis și sânt înseninate de lumina soarelui, precum surâsul înseninează casa omului. În locurile acestea, soarele răsare mai devreme și apune mai târziu decât în văile adânci. Iar vântul care bate într-una dinspre Vlădeasa, când trece pe aici, nu se tânguiește nici el cu același glas ca în alte părți ... Muntele pe care-l stăpânea neamul Varju se numea Poiana Tâlharului și era toată vara acoperit de flori, ca o grădină. În spatele lui se ridica o coastă piezișă, acoperită de brădet falnic. Deasupra brădetului se văd niște stânci pleșuve: piscul Tâlharului. La poalele poienei o vâlcea, dincolo de ea crește din pământ un alt munte mătăhălos și întunecat, acoperit cu pădure deasă și jilavă de fag, la poale, iar apoi, până-n creastă, ba poate și dincolo de ea - cine știe până unde - de brădet; acesta era Dealul Calului.” (Kós, 1971: 37)

Aceeași privire, care cuprinde treptat peisajul, descoperind, rând pe rând, fiecare detaliu al lui, o regăsim în textul lui Sadoveanu (1988a: 78-79): *„așezările de la Timiș rămaseră ca-ntr-o destindere leneșă sub puhoiul de soare al primăverii. Era într-acel colț de lume așa cumpănă a văzduhului, încât toate păreau mai pline de farmec decât aiurea. Peste apa ca de ghiață în mișcare a Moldovei, plutea o limpezime tot așa de curată în care ciocârliele dădeau slavă Domnului Dumnezeu suind și coborând pe trepte de cântec. Spre răsărit, către valea Siretului, zarea avea ceva trandafiri. Înspre apus, către munții cei mari, dincolo de păduri de fag și brad, înălăbăsteau păcle. De undeva, din pădure, din Piatra Corbului, se vedea în Pătru-Vodă și Ceahlău ... de la pajiștile cu răsuri în mii de fețe ale florilor, și de la streășina pădurii de unde s-aude picurând tălâncile în poieni depărtate, de la dumbrava și gârlele Moldovei ... trebuia Jderul cel mititel să-și ia rămas bun.”*

Subiectul romanului lui Sadoveanu este dragostea tinerească, dragostea adultă și dragostea de țară. „În viziunea lui Sadoveanu, în care țara e o mare familie, aceste trei sentimente nu se exclud, fiind din aceeași speță. Fiii își părăsesc familia cea mică pentru a o sluji pe cea mare.” (Manolescu, 2008: 591) „S-ar putea conchide că dorul de codru, de munte, de peisajul natal arhetipal în genere se amestecă la personajele sadoveniene și se confundă cu sentimentul matern sau fratern, cu dragostea față de părinți și de familie, modelându-se, în ultimă instanță, după tiparele ei; așadar, că sentimentul față de natură e asimilat sentimentelor de profundă afecțiune față de ființele consângene.” (Oprișan, 2004: 121) Nu altfel se întâmplă în lumea ficțională din *Neamul Varju*. Există, atât în *Frații Jderi*, cât și în *Neamul Varju* o puternică reprezentare a motivului inițierii, a probelor, în special *proba iubirii frustrate* (Borbély, 1995:45) Ionuț este silit să renunțe la iubirea pentru Nasta, prietenul său, fiul domnitorului Alexandru fiind atras de aceeași față. Varju Gáspár renunță la iubirea pentru Mica Anna și se căsătorește cu Vitéz Ilona.

Motivul *timpului* revine la Kós frecvent, asemeni motivului *muntelui* : *„Iar vremea trecea, trecea mereu. Un an se ducea după altul și încet-încet oamenii uitară multe cele. Poiana devenise aproape pustie, întocmai ca odinioară, înainte ca Varju János să-și fi clădit acolo casă. Doar bordeiul lui Ilie mai stăruia pe sub Tâlharul, chiar în capătul grădinii și sub bradul cel mare se țeța o cruce. Curtea fusese năpădită de urzici, de mușchi, de bălării. Aici, sus, pe munte, se strică și putrezesc toate mult mai degrabă, căci văzduhul e mai umed, dar apoi, deasupra celor trecute în moarte, viața nouă crește mai repede și mai puternic.”* (Kós, 1971:186) Puțin mai încolo Kós scrie : *„Roata vremii se-nvârtește. Mor oameni și se nasc oameni noi, în țintirime putrezesc vechile cruci și se îmburdă, dar în locul lor se sădesc altele în pământ și cât cruci noi cioplește lemnarul tot atâtea leagăne micuțe împodobeste cu lalele roșii și bujori ... Iar copiii cresc și mâna veșnic dătătoare de viață a Domnului le pune pe fețe și le pune în inimi chipurile primenite ale părinților și căldura sângelui lor.”* (Kós, 1971:189)

Perenitatea lumii e un topos important și la Sadoveanu, în *Vechime* spre exemplu: *„pădurile, munții, văzduhul și toate ale lumii și vieții se schimbă și ele fără a-și preface temeiul lor cel adevărat; deasemeni omul pământului rămâne la ale sale, cu puține schimbări”*

(Sadoveanu, 1983: 440) Tainica orânduire a vieții face ca lucrurile să se desfășoare după legi de nepătruns: „sânt în viața asta întâmplări cu totul neobișnuite, care se înșiră unele după altele ca metaniile; par fără noimă și totuși au o orânduire ascunsă” (Sadoveanu, 1988a: 214) În universul ficțional creionat de Sadoveanu „așa umblă treburile în astă-lume degrab-trecătoare. Dragostea nu îmbătrânește; numai oamenii se ofilesc și trec.” (Sadoveanu, 1988a: 58)

În prefața la traducerea din 1971 a romanului lui Kós, N. Crișan observă: „ca o temă generală a acestei zone vaste, Kós Károly se ocupă de tratarea moștenirii istorice ardelenști (în general maghiară), a luptei duse de mase împotriva asupririi. Acest lucru îl realizează fie într-o concepție tradiționalist-romantică ... fie ... prin procedee de reconstituire realistă, modernă a istoriei.” (Kós, 1971:7) Gavril Scridon e de părere că autorul investește simboluri populare cu valori și coloratură avangardistă. Numele familiei este simbolic, Varju/Cioară: pasărea se transformă în ființă protectoare, simbolul mitic-țărănesc devenind astfel, un simbol al imaginarului ficțional. „Romanul Neamul Varju este scris cu o mare economie lingvistică, lexicul este aspru, ca și eroii cărții, ritmul desfășurării acțiunii bolovănos, fără înfrumusețări, redus la comunicarea esențelor.” (Scridon, 1996:94)

Kós este, în opinia lui Mircea Zăciu, un artist renașcentist care a creat un stil. „Romantismul ce respiră din proza lui prin excelență evocatoare - cu mari peisaje abrupte, ca-n Altdorfer, cu răzmerițe, bătălii și cavalcade nocturne sau iubiri furtunatece - e în fibra intimă a acestui creator înzestrat cu o sadoveniană patimă a naturii și istoriei.” (Zăciu, 1996: 263) Ion Chinezu scrie în *Istoria...* din 1930 că „nici unul dintre scriitorii unguri ardeleni n-a reușit să redea în măsura lui Kós acel sens de eroică dârzenie a peisajului de munte, acea alternanță de umbre grele și lumini tremurătoare, pe care autorul acestui roman știe să le sugereze prin stilul nervos, eliptic, prin întorsătura arhaică a frazei.” (Chinezu, 1930: 64-65)

Mircea Zăciu dezvoltă ideea înrudirii stilistice a scrisului lui Kós cu acela al lui Sadoveanu, scriind că „dincolo de nervul mai precipitat al frazării, cu un desen mai zgrunțuros și mai concentrat (acolo unde Sadoveanu se pierde în voluptatea povestirii), cu o știință modernă a racursului, există la Kós Károly aceeași pasionantă melodie a unei naturi grandioase, peste care se prăvălesc ninsorile și apele dezghețului, o voce a confesiunii și simplității, descoperind un suflet (cel popular) și un duh al trecutului ce refuză să moară. Dar mai există în proza lui, în admirabilele portrete de țărani români - gornici, păcurari, plăieși, solomonari - și în dezvăluirea conflictelor și patimilor ascunse, mocnind sub tăcerea pădurilor și a munților, o intimă înrudire cu Slavici.” (Zăciu, 1996: 266) Apropierea de Slavici se verifică, dar e vorba de Slavici din *Pădureanca*, scriitorul ursitei și nevolniciei, al elementelor baladești. Nicolae Balotă îl percepe pe Kós ca pe un adevărat om al Renașterii, un spirit polivalent cu o adâncă înrădăcinare în solul original transilvan, „acel *spirit loci* care, legând firea și facerea, natura și cultura umană, (care) domină realizările spiritului artistic în cazul lui Kós.” (Balotă, 1981:15)

Așa cum Kós Károly declară într-una din discuțiile cu Benkő Samu „omul are o unică și unitară conștiință istorică și aceasta se manifestă în toate activitățile spirituale: în scris, în imagini, în construcții, după specialitatea fiecăruia.” (Benkő, 1978: 94) Scriitorul gândește în imagini, după cum el însuși formulează (Benkő, 1978:94), iar tehnica sa narativă este o înlănțuire, o înșiruire de imagini, ca într-un spectacol cinematic. Structura narativă din epica sa se vrea și este echivalentul modern al vechilor cronici. „Textele amintesc sistemul cronicăresc nu numai prin simplul fapt al *povestirii* evenimentelor istorice, ci și – întrucâtva - prin modalitatea dispoziției în fluxul narativ al acestora. Am văzut că artistul este și se recunoaște un vizual, că desenul pentru el acompania întotdeauna scrisul. Această nevoie de plasticitate a povestirii se rezolvă printr-o succesiune de tablouri.” (Balotă, 1981:23) În ficțiunile istorice ale lui Kós Károly (*Neamul Varju*, *Ziditorul de țară*, *Budai Nagy Antal*) accentul nu cade pe desfășurarea marii politici. Naratorul are o preferință asumată pentru

conFLICTELE, pasiunile și dramele mai profunde, mai ascunse. Tipul de erou preferat este omul pietrei, omul muntelui, omul rezistenței încrâncenate sau al revoltei mute (Balotă, 1981:23) Acești oameni ai locului populează și romanele lui Sadoveanu. „Cei care sunt oamenii acestui loc, care trăiesc din timpuri imemorabile pe acest pământ, cum se explică specificul lor, cum au ajuns ei la această viziune a lor și cum s-au pătruns de ea? De fapt, ei au descoperit o relație intimă, privilegiată cu acest pământ pe care îl vedeau un ocrotitor al lor; de aceea, de asemenea, pentru ei, pădurea era expresia vie a acestei viziuni despre un loc unic al lumii, ca expresie a lumii.” (Căpușan, 2007:44)

O concluzie firească ar putea fi că atât Sadoveanu, cât și Kós încearcă o recuperare a sensului moral al unei lumi dispărute, prin căutarea ființei arhetipale a omului legat de pământ. „Elementele durabile ale firii, elemente grele participă oarecum, ca un fundal neconținut prezent, la încleștarea patimilor. În istoria care se precipită, trecerea mai lentă, aproape imperceptibilă a timpului este o garanție a solidității firii perdurabile.” (Balotă, 1981:23) Iată un pasaj din *Neamul Varju* care susține teza temporalității lovite de inerție, a duratei încetinite: „în casa veche parcă încep să se depene cei șaisprezece ani trecuți și deodată cu ei reînvie și întruchipările și viața lor care s-a scurs de atunci încoace. Reînvie oamenii care au fost, povestirile care s-au desprins din caietul vremii, munca și veselia, lacrimile vărsate, amărăciunile înăbușite în piepturi, bucuriile clocotitoare, zbaterile chinuite, sângerările și aleanurile. Întâmplările mărunte și neînsemnate prind din nou viață, și deodată cu ele reînvie și întâmplările mari, cutremurătoare, se amestecă unele cu altele, grăiesc, râd și plâng în fața ochilor încețoșați ai celor doi bărbați, care se privesc unul pe altul, în timp ce stau de vorbă în odaia mare, peste care se aștern tot mai dese și tot mai întunecase umbrele înserării.

În liniștea adâncă nu se mai aude decât glasul vremii veșnice, care curge neconținut; cariul macină cu scârțâit uscat grinzile negre de stejar, uneori se întrerupe, dar apoi iarăși și iarăși reia măcinișul, ronțăie, sapă neodihnit miezul lemnului. Pe masă curge colb alb și mărunț...” (Kós, 1971:15)

Romanul lui Kós Károly, ca și *Frații Jderi* dar și alte scrieri ale lui Sadoveanu, proiectează destine individuale tragice, soarta unor eroi precum cei din familia Varju sau Jder pe fundalul nebulos, grav și adeseori efemer al istoriei dar și pe al legăturii eterne a omului cu elementele: pe fundalul legăturii omului cu plaiul și cu oamenii care cresc din acest plai. Imaginea și simbolul muntelui domină romanul lui Kós, microtemele fundamentale fiind puterea solului, a pietrei și a oamenilor care trăiesc acolo. „Tablourile istorice ale lui Kós sînt pline de simboluri grăitoare pentru o interpretare actualizatoare a devenirii istorice. Destinele poporului sînt tâlcuite din măruntaiele istoriei. Scriitorul nu este nicidecum un paseist, un contemplator al timpului prezent. Dimpotrivă, profund angajat în vâltoarea istoriei vremii sale, el raportează adeseori la aceste evenimente, figurile trecutului.” (Balotă, 1981:26) În încheiere, cităm o informație ce ține de domeniul detaliului biografic interesant: dacă la moartea lui Sadoveanu se spunea că a murit Ștefan cel Mare al literaturii române, la înmormântarea lui Kós Károly criticul maghiar Czine Mihály spunea că asistă la „înmormântarea ultimului principe al Ardealului.” (Nagy, 2004: 174) Atât frații Jderi, cât și frații Varjú aleg întotdeauna drumurile grele, neumblate. Motivele principale care susțin înrudirea celor două scrieri sunt: obsesia muntelui, asocierea muntelui ca spațiu al sacralității cu ideea de libertate, elogiul omului de munte, care alege întotdeauna drumurile mai grele, galeria de bărbați ciudați, *scrântiți*, preferința pentru taină, misterios, tematica istorică, prezența naturii în desfășurarea destinului umane și în desfășurarea istoriei, viziunea plastică, tehnica picturală de a reda omul și natura în tablouri memorabile, preferința pentru limbajul popular, frust, colorat, stilul arhaic, amintind de stilul cronicăresc.

Bibliografie

- Balotă, Nicolae, *Scriitori maghiari din România. 1920-1980*, Editura Kriterion, București, 1981.
- Benkő Samu, *A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni. Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal*, Editura Kriterion, București, 1978.
- Borbély, Ștefan, *Grădina magistrului Thomas*. Eseuri. Editura Didactică și Pedagogică, București, 1995.
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed a II-a, revăzută și adăugită, ed. și prefața de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1982.
- Căpușan, Cornel *Sadoveanu sau fascinația lumii*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj, 2007.
- Chinez, Ion, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*. Editura Revistei Societatea de mâine, Cluj, 1930.
- Ciopraga, Constantin, *Mihail Sadoveanu. Fascinația tiparelor originare*, Editura Eminescu, București, 1981.
- Ciopraga, Constantin, *Mihail Sadoveanu*, Editura Tineretului, București, 1966.
- Kós Károly, *Neamul Varju*, în românește de Aurel Buteanu, prefață de N. Crișan, Editura Kriterion, București, 1971.
- Macarie, Gheorghe, *Sentimentul naturii în proza românească a secolului XIX*, Editura Minerva, București, 1978.
- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.
- Mănuacă, Dan, *Analogii. Constante ale istoriei literare românești*, Editura Junimea, Iași, 1995.
- Marcea, Pompiliu *Lumea operei lui Sadoveanu*, Editura Eminescu, București, 1976.
- Nagy Pál, *Forgatagos időkben*, Editura Mentor, Târgu-Mureș, 2004.
- Oprișan, I. *Opera lui Mihail Sadoveanu. Natură-om-civilizație în opera lui M. Sadoveanu*. Editura Saeculum I.O., București, 2004.
- Popa, Constantin M., *Clasici și contemporani*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1987.
- Sadoveanu, Mihail, *Valea Frumoasei. Țara de dincolo de negură, Împărăția apelor, Vechime*, Editura Eminescu, București, 1983.
- Sadoveanu, Mihail, *Frații Jderi*, I-III, Editura Militară, București, 1988. a
- Sadoveanu, Mihail, *Povestiri și nuvele*, Editura Albatros, București, 1988. b
- Sadoveanu, Mihail, *Baltagul*, Editura Ion Creangă, București, 1987.
- Scridon, Gavril, *Istoria literaturii maghiare din România. 1918-1989*, Editura Promedia Plus, Cluj, 1996.
- Vianu, Tudor, *Scriitori români*, III, ediție îngrijită de Cornelia Botez. Antologie de Pompiliu Marcea, Editura Minerva, București, 1971.
- Zaciu, Mircea, *Ca o imensă scenă. Transilvania*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.